

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sağlık Turizminde Türkiye'nin Önemi ve Tercih Edilme Sebeplerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Aytaç TOPTAŞ, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, Balıkesir, e-posta: atoptas36@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3517-7351>

Öz

İnsanların tedavi olmak veya sağlıklarını korumak amacıyla tercih ettikleri sağlık turizmine talep her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin sağlık turizm potansiyeline farkındalık yaratmak için turistlerin Türkiye'yi tercih etme sebeplerini ortaya koymak, girişimcileri sağlık turizm işletmelerine yatırım yapmaları için cesaretlendirmek ve turistlerin sağlık turizm işletmelerinden beklentilerini belirlemektir. Araştırma yönteminde nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır ve verilerin elde edilmesi amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Yeşilyurt köyü, Güre ve Davutlar'da bulunan üç otel işletmesinde sağlık turizm faaliyetine katılan 12 farklı ülkeden gelen turistlerle mülakat yapılmıştır. Çalışma kapsamında, öncelikle sağlık turizmi, sağlık hizmetleri ve turizm girişimciliği kavramsal açıdan incelenmiş ve ilgili alanlarda literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin tercih edilme sebepleri; sağlık hizmetlerinin gelişmiş olması ve fiyatların uygunluğu, sağlık sorununa çözüm arama, Türkiye'nin imkânlarının hem insanları tedavi edebilecek hem de tatil yapabilecek kapasitede olması ve uygun iklimidir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Sağlık Hizmetleri, Turizm Girişimciliği, Türkiye.

Makale Gönderme Tarihi: 28.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 06.10.2020

Önerilen Atf:

Toptaş, A. (2020). Sağlık Turizminde Türkiye'nin Önemi ve Tercih Edilme Sebeplerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3191-3208.

© 2020 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

RESEARCH PAPER

Health Tourism in Turkey's Importance and A Research on Determining the Reasons for Preference

Assistant Prof. Dr. Aytaç TOPTAŞ, Bandırma Onyedi Eylül University, Erdek Vocational School, Balıkesir, e-mail: atoptas36@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3517-7351>

Abstract

The demand for health tourism that people prefer in order to be treated or protect their health is increasing day by day. The purpose of this study, the tourists to raise awareness of Turkey's health tourism potential to reveal the reasons for choosing Turkey, entrepreneurs to encourage them to invest in health tourism business and to determine tourists' expectations of the health tourism business. Qualitative research method was applied in the research method and semi-structured interview technique was used to obtain the data. Interviews were made with tourists from 12 different countries participating in health tourism activities in three hotels in Yeşilyurt village, Güre and Davutlar. Within the scope of the study, firstly, health tourism, health services and tourism entrepreneurship were examined conceptually and a literature review was made in the related fields. Preferred because of the findings by Turkey; Have improved health services and the price of eligibility, call solution to the health problems of Turkey's possibilities to treat people who have the capacity to do both holiday and is also suitable climate.

Keywords: Health Tourism, Health Services, Tourism Entrepreneurship, Turkey.

Received: 28.06.2020

Accepted: 06.10.2020

Suggested Citation:

Toptaş, A. (2020). Health Tourism in Turkey's Importance and A Research on Determining the Reasons for Preference, *Journal of Turkish Tourism Research*, 4(4): 3191-3208.

© 2020 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

GİRİŞ

Dünya nüfusundaki artış, gelişmiş ülkelerde nüfusun giderek yaşlanması, birçok ülkede sağlık hizmetlerine ulaşmanın çok pahalı olması, sağlıksız beslenme, stres, yoğun iş yaşantısı, kilo problemleri ve obez beslenme alışkanlıkları, ruhsal sağlık durumları gibi sebeplerle sağlık turizmine olan talep her geçen gün artmaktadır. Sektörde oluşan bu talep ve sağlık turizmindeki eğilimler sadece işletmelerin sunduğu mekân, hizmet kalitesiyle ilgili değil, aynı zamanda insanlardaki sağlık bilincinin artmasıyla da ilgilidir (Zsarnoczky, 2018: 67).

Türkiye; doğal zenginlikleri, iklimi, tarihi, turistik yerleri, coğrafi yapısı, uygun fiyatı, kaliteli sağlık hizmetleri ve eğitimli sağlık ordusuyla dünya sağlık turizminde önemli bir kapasiteye sahiptir. Kamu ve özel tüm sağlık kuruluşları bütün imkânlarını kullanarak sağlık hizmetlerinde örnek gösterilebilecek başarılı çalışmalar sergilemişlerdir. Türkiye verilen sağlık hizmetlerinin ucuz ve kaliteli olması, sağlık çalışanlarının sayılarının sağlık hizmetleri kapasitesiyle uyumluluğu ve bilimsel teknoloji kullanımıyla dünya gündeminde yerini almıştır. Yapılan yenilikler sayesinde sağlık sisteminin kalitesi ve verimliliği yükselmiştir. Türkiye’de hasta sağlığı ve güvenliği alanında standartları belirleyen dünyaca ünlü hizmet kalitesi onaylı JCI tarafından akredite edilmiş ve belge almış 42 adet sağlık kuruluşu bulunmaktadır (Ağaoğlu vd., 2019: 17). Türkiye’nin sağlıkla ilgili kurum ve kuruluşları sağlık hizmetleri alt yapısına ciddi yatırımlar yapmışlardır. Yapılan bunca yatırımlara rağmen, sağlık turizm sektörünün istenilen yerde olmaması ve girişimcilerin sağlık turizm yatırımlarında yetersiz kalmaları bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’ye sağlık turizmi için farklı ülkelerden gelen turistlerin Türkiye’yi tercih etme sebeplerini ve beklentilerini tespit ederek, sağlık turizmine yatırım yapmaları için girişimcileri cesaretlendirmek ve önerilerde bulunmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın konusuna dair sistematik ve derinlemesine bilgiye ulaşmak amacıyla, görüşme yönteminden yararlanılmıştır ve oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır (Miles ve Huberman, 2015; Patton, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu kapsamda derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak, Çanakkale-Yeşilyurt Köyü, Balıkesir-Edremit İlçesi Güre Mahallesi ve Aydın-Kuşadası İlçesi’ne bağlı Davutlar Mahallesi’nde faaliyetlerini sürdüren üç otel işletmesinde konaklayan, 12 farklı ülkeden gelen turistlerle birebir mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda elde edilen verilerin çözümlenmesi için içerik ve kapsam analizleri gerçekleştirilmiş olup, Türkiye’nin sağlık turizmi potansiyelinin turistlerin tercihlerini nasıl etkilendiği konusu, katılımcıların görüş ve ifadeleri doğrultusunda irdelenmeye çalışılmıştır.

İnsanlar, sağlığını kaybetmeye başlayınca onun önemini anlıyorlar ve yeniden sağlıklı olabilmek için mücadele ediyorlar. Bu durum karşısında sağlık turizmine olan ilgi son yıllarda dünyada artarak devam etmekte ve ülkelerin turizm gelirlerine önemli katkı sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmayla, Türkiye’nin sağlık turizmindeki kapasitesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, sağlık turizmine girişimciler tarafından yatırım yapılmasının gerektiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Turistlerin sağlık turizmi için Türkiye’yi tercih etme sebepleri tespit edilmiştir ve çalışmanın bulguları, girişimcilerin sağlık turizmine yatırım yapmaları bağlamında tartışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi antik Yunan’dan beri sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan hastaların şifalarını uzak yerlerde aradıkları en eski turizm türlerinden birisidir (Sülkü, 2017: 103). Yunanlıların inşa ettikleri Asklepios Tapınakları dünyanın ilk sağlık merkezi olarak bilinmektedir. İnsanlar hastalıklarına çare bulabilmek amacıyla bu tapınaklardan yıllarca yararlanmışlardır.

Hindistan'da 5000 yıl öncesinde bu tür sağlık tapınaklarının kullanıldığı bilinmektedir (Dalkıran, 2017: 163). Sağlığın modern tanımı 20. yüzyıldan itibaren değişiklik göstermeye başlamıştır. Geçmiş yıllarda sağlık hizmetleri sadece insanların fiziksel durumuyla ve yaşadıkları sorunlarla ilgiliyken, günümüzde bir kişinin fiziksel, sosyal ve zihinsel sağlığını kapsayan etkenler sağlık biliminin kapsamına ve tanımına dâhil edilmiştir (Timothy vd., 2020: 3).

Dünya nüfusunun giderek yaşlanması, uygunsuz sağlık koşulları, insanların stres yaşadıkları ortamlardan uzaklaşmak istemeleri, ucuz ve kaliteli sağlık hizmeti alabilme isteği gibi nedenlerden dolayı sağlık turizmine talep her geçen gün artmaktadır. Sağlık turizmi farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından çalışma alanlarına göre tanımlanmıştır. Perkumiene vd., (2019) sağlık turizminde bir kişinin başka bir ülkeye sağlığını geliştirmek, korumak veya restora etmek amacıyla gerçekleştirdiği ve diğer turizm hizmetlerinden de yararlandığı sağlık hizmetleri bütünü olarak, Pocock ve Phua (2011) sağlık turizminin politik sonuçları olan, hedef ülkelerin fiziksel ve ruhsal refahı güçlendirmek, sürdürülebilirlik için turistlerin ve turizmin uyumlu çalışması olarak tanımlamışlardır. Sağlık turizmi, en yalın haliyle tedavi maksatlı yapılan seyahatlerdir. Sağlığı bozulan veya sağlığını koruma amacıyla olan kişilerin ciddi bir dinlenme ve rahatlatma hedefi gözeterek bu programlara katılımlarıyla gerçekleşir (Aydın, 2012: 93; Ağaoglu vd., 2019: 3). Sağlık turizmi; turistlerin daha ucuz ve kaliteli sağlık hizmetlerinden yararlanmak için başka ülkelere seyahat etmelerini içeren aynı zamanda gittikleri yerlere ekonomik fayda sağlamalarıyla gerçekleşen ticari bir faaliyettir (Arı, 2017: 1). Bu kapsamda, Türkiye'nin beş yıllık stratejik kalkınma planlarında, sağlıklı kalmak veya sağlığını korumak için seyahat eden kişilerin; fiziksel ve ruhsal iyilik hallerini düzeltmek, estetik cerrahi operasyonlarını yapmak, organ nakli, diş tedavisi, fizik tedavi, rehabilitasyon gibi gereksinimlerini karşılamak amacıyla termal, medikal, ileri yaş turizminde yatak kapasitesini arttırmak, dünyanın ilk beş destinasyonu arasında bulunmasını sağlamak, turist sayılarını ve turizm gelirlerini yükseltmek hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1). Bu bağlamda, Türkiye'nin sağlık turizm potansiyelinin ve dünya pazarındaki yerinin belirlenmesi için geliştirilen stratejilerin öncelikli dönüşüm programı içinde yer alması, medikal turizm, termal turizm, ileri yaş ve kısıtlı bireylerin turizm pazarının geliştirilmesi, hizmet kalitesinin ve rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 114). Ayrıca, sağlık turizminin de içinde olduğu, alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilerek desteklenmesi 11. kalkınma planında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 94).

Türkiye'de sağlık turizmine katılanlar; açık ve temiz havanın olumlu etkilerini (klimatizm), özellikleri bulunan yöresel sebzelerin ve meyvelerin kür yöntemiyle tedavi aracı olarak kullanılmasını (üvaliz), kaplıca, ılıca içmeler gibi doğal kaynak sularının kürü, kaplıca tedavisinin yapılması (inhalasyon), içme kürleri (peloidterapi), fizik tedavi, medikal ve destek tedavilerini, deri ve zührevi hastalıklar, göz hastalıkları, kadın ve doğum, iç hastalıklar, estetik cerrahi, ortopedi, kardiyoloji, genel cerrahi, kulak, burun, boğaz, obezite tedavileri ve saç ekimi gibi hizmetleri önem ve merakla satın almaktadırlar (Özsarı ve Karatana, 2013: 139).

Sağlık turizmine katılanların en fazla organ nakli, göz hastalıkları, ortopedik ve nörolojik rahatsızlıklar, diş tedavileri, estetik amaçlı ameliyatlar, kalp hastalıkları, saç ekimi, tüp bebek, kilo problemleri, kolon yıkama, ozon tedavisi gibi faaliyetleri tercih ettikleri bilinmektedir. Sağlığını korumak, geliştirmek veya hastalığını tedavi etmek amaçlı ikamet ettiği yerden başka bir yere seyahat edip gittikleri yere ekonomik katkı sağlayan ve turizmin sunduğu turistik ürünlerden faydalanan kişiler sağlık turisti olarak tanımlanmaktadır (Sülkü, 2017: 103). Talepleri karşılamak için kurulan sağlık turizm işletmeleri; sağlık turistlerinin tedavilerini, alanında uzman doktorlar ve eğitimli sağlık personeli eşliğinde tatil yaparak alabilecekleri özel yerlerdir. Bu yerlerde sağlık turizmi amaçlı sunulan hizmetlerin kişi ve hastalık tercihleri ile bireylerin yaşam standartlarına göre değişiklikler gösterdiği görülmüştür (Özcan, 2019: 52).

Sağlık turizminin temelinde hastane ortamından ve günlük rutin işlerden uzaklaşarak hem tatil yapmak hem de sağlığı destekleyici hizmetleri alabilmek anlayışı vardır. Sağlıkları için insanlar ruhsal, duygusal ve bedensel yenilenmelerini gerçekleştirmek istemektedirler. Bu isteklerini karşılayabilmek için sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan insanların sağlık kuruluşlarının kalitesini, eğitilmiş insan kaynağını ve fiyat avantajı sağlayan ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir (Barca vd., 2013: 66).

2019 yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre; geçmiş yıllarda Türkiye'ye sağlık turizmi imkânlarından yararlanmak için en çok turistlerin Almanya, İngiltere, Azerbaycan, Gürcistan, İran, İspanya, Hollanda gibi ülkelere geldiği ve sağlıkları için katıldıkları bu seyahatlerine refakatçi olarak ortalama iki kişinin de dâhil olduğu bilinmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019: 4). Bu programlara katılan 662 bin 87 ziyaretçi hasta, 1 milyar 65 milyon dolar harcama gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda, Türkiye Sağlık Bakanlığınca 2020 yılında 20 ülkede sağlık koordinasyon ofisleri ve tanı merkezleri açılması planlanmıştır. İlk etapta Rusya, Azerbaycan ve Özbekistan'da ofisler açılacaktır. Türkiye sağlık turizminden 2023 yılı için 1,5 milyon hasta ve 10 milyar dolar gelir hedeflemektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için ilgili bakanlıklarca stratejik planlar hazırlanmıştır ve belirlenen hedeflere ulaşabilmek için çalışmalar başlatılmıştır. Türkiye'nin 11. Kalkınma Planı'nda sağlık turizmiyle ilgili programlar ayrıntılı olarak paylaşılmaktadır.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetleri ve sağlık harcamaları 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hızla artmaya başlamıştır ve bu harcamaların etkin ve verimli kullanımıyla ilgili düzenleme arayışları giderek önem kazanmıştır (Tuğlacı vd., 2020: 259). Ülkelerin sağlık alt yapılarına, teknolojiye, eğitilmiş ve yeterli sağlık personeline yaptıkları yatırımların yeterliği tartışma konusu olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne göre, her insanın sağlıklı yaşama hakkı vardır. Bunun içinde devletin bu imkânları vatandaşlarına sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlerde bu bildiriye imza atan ülkelerin tamamı yurttaşlarının sağlığını korumak, bakım ve tedavilerini karşılamak için sağlık hizmetleri vermektedirler. Devletin bu hizmetleri yerine getirebilmesi ve sağlık hizmetleri verebilmesi için, teknolojisinin ve alt yapısının yeterli olması yanında, eğitilmiş bir sağlık ordusunun bulunması gerekir. Bu hizmetler ancak büyük yatırımlar ile gerçekleştirilebilir. Bazı ülkelerde sağlık hizmetlerine ulaşmak ucuz veya parasızken, bazı ülkelerde ise bu hizmetleri almak oldukça maliyetlidir. Günümüzde turizm sektörü içinde yer alan sağlık turizmi hizmetlerine yönelik artan bir talep görülmektedir. Tahminlere göre, uluslararası turizm hareketliliğine kaliteli sağlık hizmeti sunan işletmelere büyük bir potansiyel oluşacaktır (Zsarnoczky, 2018: 67).

Dünyada sağlık hizmetlerine yatırım yapılması gerekliliği ve sağlık hizmetlerinin önemi, sağlık hizmetlerinin kusursuz olduğu ve bilgili sağlık çalışanlarından oluşan sağlık personelinin bulunduğu ülkelere hastalıklara karşı başarılı çalışmalar görülmektedir. Sağlıkta başarının kaynağını temel sağlık hizmetleri oluşturur. Bu hizmetler üç basamakta sınıflandırılır. Bunlar; koruyucu sağlık hizmetleri, iyileştirici sağlık hizmetleri ve tedavi edici sağlık hizmetleridir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 95).

Sağlık hizmetleri Osmanlı İmparatorluğu zamanında 19. yüzyıla kadar saray çevresinde sınırlı kalmıştır. İlerleyen zamanda batı tipi sağlık hizmetleri örnek alınmaya başlamıştır ve bu hizmetler hayır kurumlarıyla vakıflar tarafından yerine getirilmeye başlamıştır (Fedai, 2019: 2012). TBMM'nin açılmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinin kurulan Sağlık Bakanlığınca yürütülmesi ve iyileştirilmesi 3 Mayıs 1920 yılında kanunlaşmıştır. Türkiye'de devlet; halk sağlığı için sağlık hizmetlerini gerçekleştirmektedir. Yeterli sağlık hizmeti verebilme çabaları 1963

yılında sağlık hizmetlerinin sosyalleşmesiyle başlamıştır ve hizmetin tabana yayılması sağlanmıştır. Sağlık hizmetlerinde kalite beklentisi her geçen gün artmıştır ve sağlık sektöründe önemli değişiklikler olmuştur. Türkiye’de 2003-20014 yılları arasında gerçekleştirilen değişimler sağlıkta dönüşüm programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir (Tuğlacı vd., 2020: 259).

Günümüzde resmi olarak Sosyal Güvenlik Kurumları ile özel sağlık sigortaları yurttaşların sağlık hizmetine parasız veya çok az katkı payı ödeyerek ulaşmasını sağlamaktadır. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı sağlıkta dönüşüm programlarını planlayarak önemli çalışmalar yapmaya başlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2008: 40). Sağlığı bozacak etkilerin kaldırılması, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde verilmesi için devlet önemli bir rol üstlenmiştir (Orhaner, 2006: 1). Profesyonel hizmet anlayışıyla kalite ve verimlilik standartlarına bağlı, koşulsuz-kesintisiz hasta ve hasta yakını memnuniyetine odaklı, isteyen her kesimin kaliteli sağlık hizmeti alabilmesi ilkesinin benimsenmesi önemlidir. İnsanların sağlıklı olması sadece hasta olmama durumu değildir. Bunun yanında fiziksel, ruhsal ve toplumsal konumlarının da yeterli olması gerekir (İçöz, 2009: 2260).

Sağlık turizmi hasta ve hasta yakınlarının rahat bir ortamda tedavi görebilmeleri için tıbbi seçenekler sunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerinden yararlanmak oldukça maliyetlidir. Bu ülkelerde yaşayan nüfusun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için ödedikleri sağlık giderleri payı sürekli artmaktadır (Barca vd., 2013: 70). Gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların sağlık sorunları için ödedikleri payın yüksek olması nedeniyle düşük maliyetli ve yüksek kaliteli sağlık hizmeti sunan ülkelere tedavi amaçlı gittikleri ve sunulan bu seçeneklerden yararlandıkları bilinmektedir (Ağaoğlu vd., 2019: 4).

Sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan insanların sınır ötesi hareketlilikleri gittikleri ülkelere ekonomik katkı sağlamaktadır. Turistlerin bu hareketliliğinde ölü sezon yoktur ve bütün yıla yayılabilen bir talep söz konusudur. Sağlık turizminin olumsuz ekonomik şartlardan diğer sektörlerle göre daha az etkilenmesi, müşteri beklentilerinin sunulan sağlık hizmet kalitesi ve fiyatların uygun odaklı olması, uluslararası rekabet nedeniyle iyi tanıtım kampanyalarının yapılması sektörde talebin devamlılığı için önem arz etmektedir (Tontuş, 2018: 69). Sağlık turizminde oluşan bu talebi turistlere sağlanacak hizmet kalitesiyle desteklemek gerekir. Bunun için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı’nın iletişim içinde olması önemlidir. Sağlanacak iyi hizmet ve hastanın mağdur edilmemesi, eğitilmiş personel ile sağlık bakım hizmetlerinin verilmesi önemlidir (Özsarı ve Karatana, 2013: 138).

Turizm Girişimciliği

Girişimcilik kelimesinin kökeni Fransızca ‘entreprendre’ fiilinden gelmektedir. İşletme biliminin gelişmesiyle birlikte girişimcilikle ilgili birçok tanımlar yapılmaya başlanmıştır. Girişimci kavramının ise, ilk kez 18. yüzyılda ekonomist Richard Cantillon tarafından akademik amaçlı kullanıldığı görülmektedir (Küçükaltan, 2012: 22). Girişimcilik, örgütler için değer yaratmak amacıyla fırsatları görme ve geliştirme sürecidir. Değişik ürün teknikleri kullanarak, fırsatları görmek, ürünleri pazarlamak, kazanç elde edebilmek ve inovasyon çalışmaları yaparak planlı davranışlar sergilemektir. Girişimcilik ilkelerini faaliyete geçiren kişiler girişimcilerdir. Girişimci, üretim kaynaklarını bir araya getirerek, sahip olduğu sermayeyi yatırıma dönüştüren, en yüksek oranda kâr amacı güden, risk almayı seven, fırsatları gören, ekonomik değer üreten, istihdam sağlayan, bilgili, cesaretli ve yetenekli kişilerdir. Girişimciler aynı zamanda her alanda yeniliği başlatırlar ve işletmelerde işi yönetirler. Ülke ekonomisine sağladıkları yararların yanı sıra yatırım yaptıkları yöre insanına istihdam olanakları yaratarak üretime katılmalarına büyük fayda sağlamaktadırlar (Toptaş, 2018: 5643).

Türkiye'nin 2013-2023 Turizm Stratejileri Eylem Planı'nda, ülkenin doğal, kültürel, tarihi ve coğrafi değerlerinin korunması, kullanılması ve turizm alternatiflerinin geliştirilerek, turizmden alınacak payın arttırılması hedeflenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 27). Bu bağlamda, turizm sektörü açısından girişimcilerin sektöre yapacakları yatırımlar ekonomik ve sosyal alanda fayda sağlamakla kalmayıp bölge ve yöre insanlarına yeni imkânlar da sunacaktır. Daha önceki yıllarda yürütülen stratejik planlar kapsamında, bölge ve yöre halkının iş olanakları, gelirleri ve yaşam şekillerinde gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu olumlu etkilerin artarak devam edebilmesi ancak girişimcilerin yapacakları yatırımlarla sağlanabilir (Aydemir vd., 2011: 552). Bu aşamada, alternatif turizm çeşitlerinde yeni destinasyonların yaratılması ve sağlık turizmine yatırımlar yapılarak fırsat verilmesi gerekmektedir. Sağlık turizm potansiyelinin uygun olduğu bölgelerde, bütün yıl sezonun devam ettirilmesi ve yüz binlerce turistin ülkemizin sunduğu imkânlardan ve potansiyelinden yararlanmaları sağlanmalıdır (Esim, 2011: 3). Gerek Türkiye'nin turizm potansiyeli gerekse sağlık alt yapısının yeterli ve bilimsel imkânlar sunması, sağlık turizmine yapılacak yatırımların kârlı olacağı ve bu konuda girişimcilere olan ihtiyacın önemli olduğunu göstermektedir (Ergen, 2018: 56). Konuyla ilgili olarak dünyanın önde gelen küresel şehirlerinde hem kamu eli ile hem de özel sektör girişimcileri ile sağlık ve turizm sektörlerinin geliştirildiği dikkat çekmektedir. Küresel şehir endekslerinde, küresel şehirlerin turizm ve sağlık alanında yatırımlara önem verdikleri görülmektedir (Yılmaz, 2019: 466). Dolayısıyla şehirlerin kalkındırılması, geliştirilmesi ve küresel ölçekte öne çıkartılmasında sağlık turizminin bölge ekonomisine ve orada yaşayan yöre insanına katkı sağlayıcı bir etmen olduğu söylenebilir. Türkiye'de son yıllarda eko-turizm kapsamında sağlık turizmine yönelik çalışmaların hızlandığı ve oksijen oranının yüksek olduğu, doğa ile bütünleşik mekânların ön plana çıktığı ve alternatif kür uygulamalarına yönelim olan sağlık turizmi uygulamalarının gelişim gösterdiği görülmektedir (Yılmaz ve Toptaş, 2020: 57).

Türkiye'de 1980 yılına kadar turizm sektörünün gelişimi için ciddi adımlar atılmamıştır. Bu yılın sonlarından itibaren üretilen politikalar sayesinde Türk turizminin gelişmesi için yasal düzenlemeler yapılmaya başlamıştır. 1982 yılında kabul edilen 2634 sayılı "Turizm Teşvik Kanunu" turizm bölgelerinin tespit edilmesini ve buralarda yatırım yapacak girişimcilere sağlanacak teşvikleri belirlemiştir bu kanun girişimcileri turizme yatırım yapmaya başlamalarını sağlamış önemli bir düzenlemedir. Bu dönemle birlikte Türkiye'de yeni turizm tesisleri yapılmaya başlamış, yatak sayıları artmış, nitelikli personel yetiştirilmesi ve hizmet kalitesinin arttırılması için eğitim kurumlarıyla birlikte hareket edilmiş, turizm alanlarında alt yapı ve üst yapı yatırımlarına öncelik verilmiş, kültürel değerlerin korunarak turizmde sürdürülebilirlik faaliyetleri hızlandırılmış ve alternatif turizm çeşitleri için kararlar alınmıştır (Dalgın vd., 2015: 179). Sağlanan destekler ve teşvikler girişimcileri harekete geçirmiş ve büyük çoğunluğu küçük ve orta ölçekli turizm işletmeleri kurulmuştur. Turizmde kullanılan ürün, hizmet ve ortaya çıkan yeni turizm türleri turizm sektöründe yer alan girişimcilere alternatifler sunmuştur (Işık vd., 2019: 123). Turizm otel işletmelerine yapılacak yatırımlar büyük sermaye gerektirmektedir. Sağlık hizmeti verecek otellerin ihtiyacı olan araziler oldukça kıymetlidir ve yatırım maliyeti yükseltecek seviyede fiyatlar içermektedir. Yatırım yapmayı düşünen turizm girişimcisinin arazi maliyeti, tesis yapım ve nitelikli sağlık personeliyle kullanılacak sağlık ekipmanlarının maliyetlerini karşılamak için büyük sermayenin gerektiği göz önünde bulundurulduğunda bu alana yatırım yapacak girişimcilerin devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Girişimcilik ve Yenilikçilik kavramlarının ülkelerin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu kavramlar turizm ve otelcilik pazarında da yeni turizm türlerinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Turizm girişimcililiğine yeni süreçle birlikte gastronomi turizmi, kırsal turizm, macera turizmi, eko turizm, özel etkinlikler ve festivaller turizmi, tarım ve çiftlik turizmi, yavaş turizm, medikal turizm, hüzün turizmi gibi turizm çeşitleri eklenmiştir (Soylu ve Ceylan, 2019: 31). Literatürü toparlamak gerekirse; sağlık turizminin geçmişinin çok eski yıllara dayandığı görülmektedir.

İnsanlar tedavi olmak veya sağlıklarını korumak için farklı ülkelere seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde sağlık turizmine talebin her geçen gün artarak devam ettiği görülmekte olup, artan bu talebi karşılayabilmek için turizm girişimcilerinin sağlık turizm işletmelerine yatırım yapmalarının önemi ile misafirlerin taleplerine göre sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi gerekliliği ve Türkiye’de bu konular ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma kapsamında, daha önceden sağlık turizmi işletmelerinin bulunduğu yerler incelenerek Çanakkale ili Yeşilyurt Köyü, Balıkesir ili Edremit İlçesi Güre Mahallesi ve Aydın ili Kuşadası İlçesi Davutlar Mahallesi’ne karar verilmiştir. Otellerin seçiminden önce gerekli araştırmalar yapılmıştır ve sağlık turizmine katılımların yoğun olduğu işletmeler seçilmiştir. Belirlenen otellerde farklı zamanlarda yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Otellerin misafir yoğunluğunun yurt dışında yaşayan Türklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan verilerin farklı ülkelerden katılımcılardan elde edilmesi gerektiğinden, turları organize eden yetkililerinden ve otel yönetimlerinden görüşmeler için izin alınmıştır. Katılımcıların bilgileri incelenmiştir ve 12 farklı ülkeden katılımcı tercihi yapılmıştır. Turistlerin günlük programları incelenerek boş zamanlarında görüşmeler yapılmış ve veriler elde edilmiştir. Katılımcılar farklı ülkelerden olmasına rağmen, tamamı İngilizce Almanca ve Türkçe dillerinden en az birini bilen kişilerden seçilmiştir. Sorulara verilen cevapların tercümesinde tur organizatörü ve yurt dışında yaşayan Türk turistlerin desteği alınmıştır.

Katılımcılardan öncelikle sağlık problemlerini ve sağlıklı kalmaları için gerekli olan şartları düşünmeleri istenmiştir. Bu düşünceler doğrultusunda, Türkiye’nin sağlık turizmi potansiyelinin kendileri için uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda, sağlıkları için katıldıkları programdan beklentilerine ve isteklerine yönelik fikirleri özetlenmiş ve çözümlenerek içerik analizi kullanılmıştır.

Bu çalışmada, araştırma sorusuna yanıt aranmak üzere nitel araştırmalarda en çok kullanılan tekniklerden olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yönteminin kullanılmasındaki temel amaç, sağlık turizmi için Türkiye’yi tercih eden turistlerin tercih nedenlerini saptamaktır. Sağlık turizmine artan talebi ve Türkiye’nin sağlık turizmi için avantajlarını ortaya koyarak, girişimcilerin cesaretlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma konusuna dair nitelikli veriye ulaşmak amacıyla görüşme yöntemi tercih edilmiştir ve derinlemesine verinin elde edilebilmesi amaçlanmıştır. Sağlık turizmi için Türkiye’yi tercih eden turistlere sorular genelden özele doğru sıralanmıştır. Farklı zamanlarda yapılan görüşmeler aktif olarak 180 dakika sürmüştür. Araştırmanın yapıldığı otellerin tespit edilmesinden sonra görüşmelerin yapıldığı yerlere ulaşılmıştır.

Davutlar: 24 Ağustos 2019 tarihindeki görüşmeler, sağlık turizminde etkili ve turistler tarafından yoğun talep gören bir otelde yapılmıştır. Aydın ili, Kuşadası ilçesinde bulunan bu yerleşke; milli parkı, temiz havası, termal tesisleri yürüyüş imkânları, ünlü koşulları ve deniziyle Ege bölgesine seyahat eden turistlerin ve sağlık turizmine katılanların tercih ettiği yerlerden biridir.

Yeşilyurt Köyü: 21 Eylül 2019 tarihinde Yeşilyurt köyünde bir otelde görüşmeler yapılmıştır. Çanakkale ili Ayvacık ilçesi sınırları içinde bulunan bu köy Kaz Dağları’nın bilinen temiz havası, tarihi ve turistik yerleri, doğal yapısı ve yürüyüş imkânlarıyla sağlık turizmine katılanların tercih ettikleri yerlerden biridir. Koruma altına alınan köy, mimari yapısıyla dikkat çekmektedir (Çevik vd., 2018: 629).

Güre: 22 Eylül 2019 tarihinde görüşmeler bir otelde yapılmıştır. Balıkesir iline bağlı, Akçay ve Altınoluk ilçeleri arasında bulunan Güre, ulaşım imkânlarının kolaylığı, termal tesisleri ve Ege denizinin serin sularında yüzme imkânlarının bir arada olduğu önemli bir sağlık turizm merkezidir. Son yıllarda özellikler yerli ve yabancı turistler tarafından tercih edilmeye başlanmıştır.

Yeşilyurt Köyü, Güre ve Davutlar sağlık turizmine katılan turistlerin son yıllarda ilgi göstermeye başladığı yerlerdir. Temiz havası, termal tesisleri, sağlık turizm işletmelerinin bulunması, ulaşım imkânlarının kolay olması, Türkiye'nin sağlık turizminde planladığı hedeflerine ulaşmasında önemli potansiyele sahip olması ve girişimcilerin gelecek yıllarda sağlanan desteklerle yoğun yatırım yapacakları turizm alanları olarak görülmesi nedeniyle çalışma bu bölgelerde yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Turistlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmaya katılan turistlerle yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin içerik analizinden önce katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin tanımlayıcı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların 10'u kadın (% 83,2), 2'si (% 16,8) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 43.92'dir. Katılımcıların eğitim durumuna göre sıralaması yapıldığında 7'sinin lise mezunu (% 58,3), 5'inin üniversite (% 41,7) mezunu olduğu görülmüştür. Gelir seviyeleri ülkelerinin para birimlerine göre Türk lirasına çevrilmiştir ve ortalama 10-15 bin lira arasında aylık gelirlerinin olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bilgiler aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Turistlere Ait Demografik Özellikler

Katılımcı	Ülkesi	Yaşı	Eğitim Durumu	Geliri (TL)
A	Almanya	42	Üniversite	10-15 Bin
B	Fransa	50	Lise	15-20 Bin
C	İsviçre	62	Lise	20-25 Bin
D	Mısır	58	Lise	15-20 Bin
E	Hollanda	46	Lise	10-15 Bin
F	A.B.D	45	Üniversite	8-10 Bin
G	İngiltere	32	Üniversite	15-20 Bin
H	İtalya	35	Lise	8-10 Bin
I	İsveç	38	Lise	15-20 Bin
J	Fas	52	Lise	10-15 Bin
K	Rusya	42	Üniversite	10-15 Bin
L	Türkiye	25	Üniversite	8- 10 Bin

Mülakat Verilerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın önceki kısmında da belirtildiği üzere, sağlık turizmi için Türkiye'yi tercih eden turistlere yönelik sorulan soruların birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasına dikkat edilmiş ve genelden özele doğru sıralanmıştır. Katılımcılara genel olarak sağlık turizminde Türkiye'yi seçme sebepleri, sağlık turizm işletmelerinden beklentileri, yatırım ve girişimciliğe yönelik

düşünceleri ile sağlık turizmine katılım sürelerini tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcıların yönlendirilen sorulara samimi cevaplar verdikleri görülmüştür. Yarı yapılandırılmış sorulara vermiş oldukları yanıtlar ve değerlendirmeleri aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 2. Turistlerin Türkiye'yi Tercih Etmelerine İlişkin Değerlendirmeleri

Katılımcı	Katılımcıların Değerlendirmeleri
A	"...Her şeyden uzakta telefonun çekmediği, bilgisayarsız, gazete ve televizyonsuz, ayakkabısız ve spor kıyafetlerle olmak beni mutlu ediyor."
B	"...Türkiye'deki tesislerde misafirperverlik çok iyi ve müşterileri önemseyen bir hizmet anlayışı var ve isteklerimiz imkânlar doğrultusunda karşılanmaya çalışılıyor."
C	"...Kolon temizleme ve ozon tedavisi hizmetinin olması benim için önemli ve fiyatları diğer ülkelere göre çok uygun, tedaviden sonra kendimi temizlenmiş ve yenilenmiş hissediyorum."
D	"...Kilo vermem benim için çok önemli, şeker hastası olduğum için sürekli buraya geliyorum. Kilo veriyorum ve şekerim düşüyor."
E	"...Yürüyüşler yapmak için sahil şeridi çok uzun ve doğayla iç içe sabah ve akşam deniz kenarında yürüyüş ve yüzme imkânlarının olması benim tercih nedenlerimden."
F	"...Ulaşım imkânları, konaklama fiyatlarının uygun olması, temiz havası ve kilo vermeme kolaylaştıran oksijen, arkadaşlarımla iyi zaman geçirmemiz."
G	"...Doktor terapileri haftada bir olsa bile otelde var ve çok faydalı, termal tesislerin ve termal suların olması benim için önemli."
H	"...Gıdalar doğal, otel kendi çimini ve diğer gıdaları organik almaya çalışıyor buda detoks programı içinde sindirim sağlığımı ve vücut toksinlerimin atılımını sağlıyor."
I	"...Fiyatlar Türkiye'de çok uygun. Hizmet iyi ve burada kendimi rahat hissediyorum. Yıllardır burayı tercih ediyorum. Sağlık sorunlarım sürekli oluyor."
J	"...Buraya gelince sindirim sistemim daha iyi çalışıyor ve daha sağlıklı bir cilt yapım oluyor. Eşimle birlikte her sene en az bir ay sağlık tesislerinde geçiriyoruz"
K	"...Türkiye'deki tesislerde yeme içme alışkanlıklarım değişti. İçecek ve yiyecek saatlerinde her şey hazır ve doğal olarak önümüze geliyor."
L	"...Emekliyim ve gençliğimden beri kilo problemi yaşıyorum. Başka sağlık sorunlarımda var. Türkiye'nin imkânları sağlık turizmi için uygun bu benim tercihimde etmemde etkili."

Bulgulara göre, Katılımcıların Türkiye'yi tercih etme sebepleri benzerlik göstermektedir. Türkiye'nin sağlık turizmi imkânlarının uygunluğu, fiyatların bu faaliyetlere katılanlar için ödenebilir olduğu, iklim, doğal kaynak potansiyelinin yüksek olması, yiyecek içecek tercihlerinin çeşitliliği, termal tesislerin varlığı, yüksek oksijen oranı, ulaşım kolaylığı, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesinin iyi olması turistlerin tercih nedenleri arasında öne çıkmaktadır. Özellikle kilo problemi yaşayan insanların bu problemleriyle uzun yıllar mücadele ettikleri ve her yıl bu tür programlara katıldıkları tespit edilmiştir. Katılımcı görüşleri yukarıda yer alan Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 3. Turistlerin Türkiye’de Sağlık Turizm İşletmelerinden Beklentilerine İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcı	Katılımcıların Değerlendirmeleri
A	“...Doğa, sağlık ve mutluluğu arıyorum.”
B	“...İşinde uzman doktorların haftanın belirli günlerinde bilgilendirici çalışmalar yapması gerekir. Bu hizmet anlayışını artıracaktır.”
C	“...Yoga ve nefes çalışmaları yetersiz, kolon yıkama bu hizmetler sunulmalı çünkü ruhumu ve bedenimi dinlendiriyor.”
D	“...Uzmanlar bu işi yapmaları için desteklenmeli. Cilt bakımı ve cilt sağlığı önemsenmeli.”
E	“...İnternet ortamında sağlık turizmiyle ilgili çok dolandırıcılar var geldiğimiz zaman beklentilerimiz karşılanmalı. Bununla ilgili denetimler yapılmalı.”
F	“...Reklam ve tanıtım çalışmaları hızlandırılmalı ve turistlere alternatifler uygun şartlarda sunulmalıdır. Tanıtım güvenilir acentelerle yapılmalıdır.”
G	“...Egzersiz programları çok önemi bunun lisanslı profesyonellerce yapılması lazım.”
H	“... Detoks, ozon tedavisi merkezleri kurulmalı ve eğitimli personel tarafından uygulanmalıdır. Bu bizim gibi kilo problemleri olanlar için çok önemli.”
I	“...Sağlık ilgili tatil ve gezi programları da organizasyonlara dâhil edilmeli.”
J	“... Zayıflamanın yanında kendimi daha genç, zinde ve huzurlu hissedeceğim yerler arıyorum.”
K	“...Tesislerin kalabalık değil de Huzur veren yerlerde yapılmasını isterim. Bu tip yerlerde gençleşiyorsunuz.”
L	“...Betondan uzak doğayla iç içe, mistik havası olan doğal bir detoks merkezleri açılmalı.”

Tablo 4. Katılımcıların Sağlık Turizmine Yatırım ve Girişimciliğe İlişkin Değerlendirmeleri

Katılımcı	Sağlık Turizmine Yatırıma İlişkin Faktörler		Girişimcilere Yönelik Faktörler		Yatırım Öneri Analizi
	Sağlık turizmi için sizce Türkiye’nin imkanları uygun mudur?	İmkânınız olsa Türkiye’ye sağlık turizmi için yatırım yapar mıydınız?	Türkiye’de girişimciler Sağlık turizmine yatırım yapmalı mıdır?	Sağlık turizmi yatırımları için yeterli destek verildiğini düşünüyor musunuz?	
A	✓	✓	✓		✓
B	✓		✓	✓	✓
C	✓	✓	✓		✓
D	✓		✓		✓
E	✓		✓	✓	✓
F	✓	✓	✓	✓	✓
G	✓	✓	✓		✓
H	✓	✓	✓		✓
I	✓	✓	✓	✓	✓
J	✓	✓	✓	✓	✓
K	✓		✓		✓
L	✓		✓	✓	✓

Bulgulara göre, sağlık turizm hizmeti için açılacak yeni otellerde özellikle, Detoks, kilo verme, egzersiz programları, cilt bakımı, ozon tedavisi, kolon yıkama gibi hizmetlerin yanı sıra termal, yürüyüş ve yüzme gibi imkânlar sağlayacak tesislerin desteklenmesi gerekliliği fikri ortaya çıkmıştır. Sağlık turizm hizmetlerinin kalitesinin artırılmasının yanı sıra, reklam, tanıtım çalışmalarının hızlandırılması ve gezi organizasyonlarının yapılabileceği doğayla iç içe yeni tesislerin kurulması önerilmiştir. Katılımcı görüşleri yukarıda yer alan Tablo 3’de sunulmuştur.

Bulgulara göre, farklı ülkelerden gelen katılımcıların tümü, Türkiye’de sağlık turizmi için imkanların uygun olduğunu ve sağlık turizmine daha çok yatırım yapılması gerektiğini onaylamışlardır. Katılımcılardan D, E, K, L haricinde bütün katılımcılar, imkânları olması durumunda Türkiye’de sağlık turizmine yatırım yapabileceklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların tümü girişimcilerin Türkiye’de sağlık turizmine yatırım yapmaları gerektiğini söylemişlerdir. Katılımcıların yarısı Türkiye’de sağlık turizm yatırımlarına yeterli destek verilmediğini düşünmektedir. Ayrıca, Sağlık turizmi ve sağlık hizmetlerinden memnun oldukları aynı zamanda yatırım yapılabileceğini önerdikleri görülmüştür. Düşünceler ve bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 5. Turistlerin Geçmiş 5 Yılda Kaç Kez Tatile Gittiniz ve Tatil Tercihinizi Hangi Turizm Çeşidinden Yana Kullandınız Sorusuna İlişkin Değerlendirmeleri

Geçmiş 5 Yıla ve Bir Sonraki Tatil Planlarına İlişkin Değerlendirmeler	Tatil Tercihlerine İlişkin Değerlendirmeler
<p>“Ben genç yaşımdan beri kilo sorunuyla mücadele ediyorum. Uzun yıllardır tatilimi sağlık tesislerinde geçiriyorum. Kocamda bana eşlik ediyor.”</p> <p>“...Her yıl tedavi amaçlı bu programlara en az bir ay katılıyorum.”</p> <p>“...5 Yılda 7 farklı tesiste tedavi amaçlı bulundum.”</p> <p>“...Yıllardır sağlık amaçlı tatil yapıyorum.”</p> <p>“Her yıl tatile çıkıyorum ve sağlığım için sağlık turizmini tercih ediyorum.”</p> <p>“...Çocukluğumdan beri her sene tatil yapıyorum.”</p> <p>“...Her yıl ailece tatile çıkıyoruz ve benim sağlığım için tercih ettiğim yerlere gidiyoruz.”</p> <p>“...Her yıl tatilimi sağlığımı düşünerek organize ediyorum.”</p>	<p>“...Sağlık turizm işletmelerini tercih ediyorum. Yılın bir ayını bu tatile ayırıyorum. Dönünce kendimi yenilenmiş ve sağlıklı hissediyorum.”</p> <p>“...21 gün program sunan bol oksijenli bölgeleri ve tesisleri tercih ediyorum.</p> <p>“...Hizmet kalitesi ve tesisin imkânları önemli. Türkiye’yi tercih ediyorum İsteklerimi karşılayacak tesislerde konaklama yapıyorum.”</p> <p>“...Tercihim sağlık turizmi.”</p> <p>“...Ailemin de benimde tercihim kalabalıktan uzak, doğal tesisler. Beton ve gürültüden uzak olması benim için önemli. İş stresi ve yoğun tempodan arınmış oluyorum.”</p>

Tatil planı ve tercihini gelecek yıllar için planlamamış ve kararsız olan katılımcıların sekizi bu soruya cevap vermemiştir. Katılımcıların bazıları, kilo problemi, sindirim sistemi, nefes darlığı, şeker hastalığı, cilt rahatsızlıkları gibi sorunlarından dolayı, bazıları ise nefes terapileri, meditasyon, yoga gibi rahatlatıcı sağlık hizmetlerini almak için tatili ön planda tutan kişilerden oluşmaktadır. Gelirlerinin bir kısmını genelde yılda bir ay katılacakları, sağlıkları için gerekli olduğuna inandıkları ve kendilerini iyi hissettikleri bu programlara ayırdıkları görülmüştür. Ayriyeten bu faaliyetlerde en az 21 günlük sürenin kendilerine yarar getireceğine inanmaktadırlar. Katılımcılar her yıl organize ettikleri sağlık programlarına genellikle ailelerini de dâhil etmektedirler.

Tablo 6. Katılımcıların Sağlık Turizmine Yatırım Yapmak İsteyen Girişimcilere Önerileri

<i>"...Türkiye'nin coğrafi koşulları, iklimi, doğal ve tarihi özellikleriyle gastronomi avantajları çok fazla bu avantajları kullanmalarını ve sağlık turizmine yatırım yapmalarını öneririm."</i>
<i>"...Yapacakları yatırımlarda, sağlık üniteleri, yürüyüş yerleri, yüzme imkânları, doktor terapileri gibi hizmetleri kapsayan oteller düşünsünler."</i>
<i>"...Ozon tedavisi, kolon temizleme, yoga hizmetlerinin de verileceği uzman kişileri ve tesisleri yapmaları durumunda müşteri bulma sıkıntısı çekmezler."</i>
<i>"...Sağlık turizminin 12 ay boyunca gerçekleştiğini bilmeleri lazım, sağlığın sezonu yok iyi bir tesis 12 ay ful Kapasiteyle çalışır."</i>
<i>"...Bu işin çok karlı olduğunu söyleyebilirim, tek tek değil grup halinde geliniyor ve en az 21 gün kalınıyor. Sunulan yiyecek içecek detoks ve diyet içerikli olduğu için maliyetleri yüksek değil. Yani karlı bir iş."</i>
<i>"...Türkiye'nin turizm geleceği var ve çok tercih ediliyor. Bizim ülkede sağlık turizmiyle ilgili reklam ve tanıtım yok, Sosyal medya üzerinden kurulan sitelerden buluyoruz. Bu konuda acenteler kurabilirler."</i>
<i>"...Dünyada birçok ülkeye gittim. Bence yatırım yapmadan önce gidip bu işi profesyonelce yapan ülkelerde her şeyi yerinde görsünler."</i>
<i>"...Sağlık turizmi konusunda bu kadar imkânın olduğu ülke sayısı çok az bu konuyu değerlendirmeleri gerekir. Türkiye'nin iklimi ve coğrafi yapısı sağlık turizmi için çok uygun. "</i>
<i>"...Yatırım yapacakları bölgeyi iyi seçmelerini öneririm. İhtiyaçları karşılayacak temiz havalı ve doğal bölgeler seçilmelidir. Her bölgenizde bu iş yapılmaz."</i>
<i>"...İnsan var oldukça sağlık sorunları olacak ve sağlıklı olma ihtiyacı duyacak, sürekli bir iş yatırım yapılması gerektiğini düşünüyorum."</i>
<i>"...Kesinlikle fırsatları değerlendirmelerini öneririm. Sağlık turizmine yatırım yapmanın karlı bir iş olduğunu düşünüyorum. Nitelikli sağlık tesisleri yapmalarını öneririm."</i>
<i>"...Sağlık turizmi için sağlanan krediler yatırım kolaylığı sağlayacaktır. Kırsal alanlarda doğal ortamların yatırım için seçilmesi gerekir, kalabalıktan uzak yerler bu iş için uygun yer seçimi olacaktır."</i>

Elde edilen bilgilere göre, katılımcıların tümünün fikirleri benzer özellikler taşımaktadır. Türkiye'nin sağlık turizmi için imkânlarının olduğunu, ülke potansiyelinin bu iş için yeterliliğini ve girişimcilerin bu alanda yatırım yapmaları gerekliliği konularında hem fikir oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, sağlık turizm faaliyetlerine katılmak için yeterli reklam çalışmalarının olmaması sebebiyle tercihlerini sosyal medya üzerinden kurulan sitelere yönelerek yaptıkları görülmüştür. Bu durum sağlık seyahat acentelerine yapılacak yatırımların ilgi göreceğini göstermiştir. Türkiye'ye sağlık turizmi için yatırım yapacak girişimcilere; dünyada sağlık turizm işletmeciliğini mükemmel yapan tesisleri görmeleri ve olumlu olacak deneyimlerini uygulamaya koymaları önerilmiştir. Ayrıca, yapılan görüşmelerde katılımcıların 21 ile 30 günlük kür programlarını tercih ettikleri görülmüştür. Katılımcıların konaklama, spor imkânları, sabah kahvaltısı ve akşam yemeğine Yeşilyurt Köyü için 15-18 bin, Güre için 15-20 bin, Davutlar için 20-28 bin Türk lirası ödeme yaptıkları tespit edilmiştir. Ek alınan ozon tedavisi, kolon temizliği, yoga gibi hizmetlerle birlikte toplam ödemelerin kişi başı yaklaşık 20 ile 30 bin Türk lirası arasında olduğu görülmüştür. 2019 yılında yapılan bu ödemeler sağlık turizminde karlılık oranının yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan turistlerden elde edilen bulgular Türkiye'de sağlık turizm imkânlarının turist tercihlerinde etkili olduğunu göstermektedir. Sağlık turizmine girişimciler tarafından yapılacak yatırımların müşteri memnuniyeti ön planda tutularak artırılması ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Müşteri isteklerinin ve memnuniyet

ölçeklerinin dikkate alınarak sağlık hizmetlerinin talepleri karşılayacak şekilde düzenlenmesinin yapılacak yatırımlarda önemli olduğu anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'nin yıllardır sağlık hizmetleri için yapmış olduğu yatırımlar, ülkede yetişmiş eğitimli sağlık personeli ve kaliteli sağlık sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Sağlık bakım hizmetlerinin iyi olması, modern tıp tekniklerinin başarıyla uygulanması, coğrafi konumu, iklimi, doğal ve tarihi varlıkları Türkiye'nin sağlık turizminde tercih edilecek bir ülke olacağının göstergeleridir. Bu bağlamda, sağlık turizmine katılımların her geçen gün arttığı gerçeğiyle, girişimcilerin sağlık turizmine yatırım yapmaları gerekmektedir. Yapılan çalışmada, Türkiye'de sağlık turizm faaliyetlerine katılan turistlerin tümünün sağlık problemleri olduğu, sağlıkla ilgili sorunlarının hayatlarında sürekli yer aldığı, bu durumdan kurtularak rahatlamak için ciddi paralar harcadıkları ve sağlık hizmetleri tesislerine ihtiyaç duydukları görülmüştür. Sağlık turizmine katılanların bu programlara aile bireylerini de dâhil ettikleri, uzun süreli ve sürekli konaklama yapan müşteri tiplerinden oluştuğu görülmüştür. Bu durum, sağlık turizm işletmelerine girişimcilerin yapacakları yatırımlarda müşteri bulma sorunu yaşamayacaklarının aynı zamanda kârlılık oranlarının yüksek, maliyetlerinin düşük olacağının göstergeleridir.

Bu çalışmada, sağlık turizmine katılmak için Türkiye'yi tercih eden 12 farklı ülkeden turistlerin sağlık turizminde Türkiye'nin önemi ve tercih nedenleri katılımcıların bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Ülkenin turizm imkânlarıyla verilen sağlık hizmetlerinin niteliğinin turistlerin tercih nedenlerinin yoğun bağlantısı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sağlık turizmine yapılacak yatırımların müşteri talep, memnuniyetine ve beklentilerine göre programlanması önemlidir.

Yapılan mülakat görüşmelerinden elde edilen bulgulara göre, bir ülkenin turizm potansiyeli ile sağlık hizmetlerine yapmış olduğu yatırım ve turistlerin isteklerini karşılama oranının o ülkenin tercih edilme nedenleriyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer tespit ise, Türkiye'nin sağlık turizmi için imkânlarının turizm girişimcileri açısından yatırım yapması yönünde istenilen düzeyde olduğudur. Yapılan ödemelerin ve ödeme gücüne sahip insanların katılımıyla gerçekleşen sağlık turizm programlarında kârlılığın yüksek olduğu söylenebilir. Ayriyeten, bu tür programların yapılmasında zaman problemi olmadığından dolayı müşteri bulma sıkıntısı yaşanmayacağı görülmektedir. Katılımcılar internet üzerinden sosyal medyada yapılan tanıtımlarda verilecek hizmetlerin güven vermediğini, daha önce programların tam uygulanmadığıyla ilgili görüş sunmuşlardır. Buradan çıkarılacak sonuç, sağlık turizm işletmelerinin güvenli girişimcilerin yönetiminde olması ve seyahat acenteleri tarafından yapılacak programların sağlık turizmine uygunluğunun yasal statü kazanması gerekliliğidir.

Sağlık turizmini üç aşamada değerlendirmek gerekir, Birincisi, daha ciddi sağlık problemleri yaşayan insanlara yönelik yapılacak olan tedavi yöntemleri ve ameliyatlardan oluşan daha uzun süreli bakım hizmetlerinin verildiği hastane ve sağlık hizmetleri; İkincisi, tam kapasiteyle kurulmuş hastane potansiyeline sahip sağlık otellerinde katılımcıların tedavilerini 5 yıldızlı otel rahatlığında uzun süreli konaklamalarla gerçekleştirmeleri; Üçüncüsü, çalışmanın da konusunu oluşturan sağlıklı yaşam için gerekli programlara katılan turistlere yönelik kuruluş yerinin turistlerin isteklerini karşılayacak doğal alanlarda seçilmiş sağlık turizm işletmeleridir.

Türkiye'de gerek kamu gerekse özel sektörün bir arada sağlık turizmi yatırımlarını gündemde tutarak, sağlık turizm işletmelerine yatırım yapmayı planlayan turizm girişimcilerinin desteklemeleri gerekir. Bu bağlamda, Kültür ve Turizm Bakanlığının sağlık turizm yatırımları için yatırımcıları bilgilendirici teknik ve teşvikleri içeren programlar hazırlayarak aktif rol alması

gerekmektedir. İlgili bakanlıkların üstlenmesi gereken diğer bir konu ise; özel sağlık sigortaları mevzuatında yeni düzenlemeler yaparak, uluslararası hasta takip sisteminin verilerine göre, sağlık turizmine katılacaklara imkânlar yaratılması ve turist sağlığıyla ilgili düzenlemelerin beklentileri karşılayabilmesidir.

Sağlık hizmetlerini pahalı alan ülkelerde Türkiye'nin ucuz ve kaliteli sağlık hizmetleri konusunda reklam ve tanıtım çalışmalarını arttırması gerekir. Turistlerin sağlık hizmetlerini alabilecekleri aynı zamanda tatil yapabilecekleri bölgelerin belirlenmesi ve girişimcilere devlet tarafından özendirici destekler sağlanarak, bu bölgelere turistlerin istekleri doğrultusunda yatırımlar teşvik edilmelidir. Sağlık turizmine yatırım yapacak girişimcilerin önü açılmalı, bürokratik engellerin ve prosedürlerin en aza indirilmesi gerekir. Desteklerin arttırılması ve olası sürecin hızlandırılması turizm yatırımcılarını teşvik edecektir.

Yurt dışından sağlık turizmine katılımları arttırıcı programlar ve turlar düzenleyecek turizm acentelerinin açılması teşvik edilmelidir. Yapılan çalışmada, katılımcıların programları sosyal medya üzerinden satın aldıkları ve dost tavsiyeleriyle karar verdikleri görülmüştür. Oysaki mağduriyetlerin ve güvensizliğin önlenmesi için sağlık turizm programlarında verilen hizmetlerin yeterliliğinin yetkili kamu kuruluşları tarafından denetlenmesi gerekir. İnsanlar kaliteli sağlık hizmetlerini uygun fiyatlarla güvenilir ortamda almak istemektedirler. Sağlık turizmine yönelik hizmet edecek doktorların tıp fakültelerinde uzmanlık eğitimleri planlanmalı ve sektöre yönelik uzman doktorlar yetiştirilmelidir.

Detoks merkezleri sağlık turizm işletmelerinde uzman diyetisyenler tarafından organize edilmelidir. Aynı zamanda, sağlıklı yaşamın gereği olarak tesiste kullanılan bütün malzemelerin standartlara uygun olması gerekir. Hasta ihtiyaçlarını karşılayacak malzemelerin kullanıldığı, engellerin kaldırıldığı, hasta ve hasta yakınlarının yoğun yaşam stresini bedensel ve ruhsal olarak üzerinden atabilecekleri sağlık merkezleri kurulmalıdır.

Diğer ülkelere göre maliyet avantajlarından kaynaklı rekabet üstünlüğümüz vardır. Ancak, ülkemizin tercih edilmesindeki tek sebep uygun fiyat değildir. Türkiye'nin tercih edilmesinde önemli avantajları vardır. Bunlar; son teknolojik ekipmanlar, gelişmiş teknikler ve dünyaca tanınan uzman doktorlarımızın ile eğitilmiş personelin varlığı, ulaşım kolaylığı gibi faktörlerdir. Sağlık turizmine katılanların çoğu gelişmiş ülkelere gelmektedir. Bu bağlamda, sağlık hizmetlerindeki kalitenin arttırılması turistlerin tercihlerini ülkemizden yana kullanmalarında etkili olacaktır.

Sağlık hizmetleri faaliyetlerine yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızdan katılım oldukça fazladır. Dolayısıyla, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerini ülkemizde alabilmeleri için gerekli kolaylıklar ve sağlık hizmetleri sağlanmalıdır. Bununla ilgili yasal ve özendirici çalışmalar yeniden düzenlenmelidir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi için; romatizma ve fizik tedavisi, ortopedi, pediatrik, onkolojik, nörolojik, kardiyak, bağımlılık ve geriyatrik rehabilitasyon gibi bölümlerinde spor ve egzersiz uzmanlarının olduğu, konusunda eğitilmiş otel personelinin de bulunduğu yeni sağlık tesislerinin yapılması teşvik edilmelidir. Eğitilmiş otel personelinin yetiştirilmesinde üniversitelere önemli görevler düşmektedir. Yıllardır sektör temsilcilerinin gündeme getirdikleri nitelikli elaman ihtiyacının karşılanmasında üniversitelerde sağlık turizmi işletmeciliği bölümlerinin arttırılması, müşteri beklentilerini karşılayacak nitelikli eleman yetiştirilmesi ve öğrencilerin yabancı dil eğitimlerinin sektörün ihtiyacı doğrultusunda programlanması gerekir.

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmanın da bazı kısıtları vardır. Sağlık turizmi ve işletmeleriyle ilgili katılımcı kapsamı genişletilmiş yeni akademik çalışmaların yapılması gerekir. İlk olarak, bu çalışmanın örneklemini; Balıkesir, Çanakkale ve Aydın illerine bağlı yerlerde faaliyet gösteren üç otel işletmesinde sağlık amaçlı konaklayan turistler oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın

sonuçlarını ne bu iller, ne Türkiye, ne de oteller için genellemek söz konusu değildir. Yapılacak bundan sonraki çalışmalarda verilerin, sektörle ilgili özel ve kamu kesiminden farklı kaynaklardan toplanması yoluna gidilmesi ve katılımcı sayılarının arttırılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Sağlık turizmiyle ilgili verilerin geniş kapsamlı araştırmalarla elde edilerek Türkiye’de yatırım yapmak isteyen turizm girişimcileriyle paylaşılması gerekir. İlgili kamu kuruluşlarıyla iletişim içinde olmak ve güncellenen verilerin hem turizm sektörü açısından hem de turizm girişimcileri açısından değerlendirilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, F. O., Karagöz, N. ve Zabun, Z. (2019). Sağlık Turizmi Uygulamaları ve Türkiye’ye Getirilerine İlişkin Bir Değerlendirme, *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (20)2: 1-23.
- Arı, H. (2017). Pazarlama Perspektifinden Medikal Turizm ve Türkiye’nin Medikal Turizmdeki Yeri, *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1): 1-10.
- Aydemir, B., Saylan, U. ve Özdemir, M. İ. (2011). Turizm Girişimciliği ve Bölgesel Kalkınma: Balıkesir Örneği, *Fırat Kalkınma Ajansı 1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Malatya, 551-559.
- Aydın, O. (2012). Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23): 91-96.
- Barca, M., Akdeve, E. ve Balay, İ. G. (2013). Türkiye Sağlık Turizm Sektörünün Analizi ve Strateji Önerileri, *İAD İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 64-92.
- Çevik, S., Yıldırım Saçılık, M. ve Toptaş, A. (2018). Eski Köye Yeni Adet: Turizm ve Kültürel Yapı Etkileşimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58): 618-630.
- Dalgın, T., Karadağ, L. ve Bingöl, Z. (2015). Türkiye’de Turizm Girişimciliğinin Gelişimi ve Turizmle İlgili Sağlanan Teşvikler, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 174-184.
- Dalkıran, G. B. (2017). Bir Sağlık Turizmi Destinasyonu Olarak Trakya Bölgesi, *Social Sciences Research Journal*, 6(4): 162-178.
- Ergen, D. F. (2018). *Türkiye’de Medikal Turizm Girişimciliği: İstanbul Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı: Doktora Tezi, Balıkesir, 56.
- Esim, S. (2011). Sağlık Ekonomisi ve Turizmi. MÜSİAD, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, *Çerçeve 3 Aylık Ekonomi ve Düşünce Dergisi*, 19 (55): 3-8.
- Fedai, R. (2019). Sağlıkta dönüşüm programının öncesi: Türkiye’de sağlık hizmetlerinin gelişimi (1923-2003), *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2): 2010-2032.
- İçöz, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye’nin Olanakları, *Journal of Yasar University*, 4(14): 2257-2269.
- Küçükaltan, D. (2012). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., *İşletme Bölümü-Edirne*. 22-24.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*, London: Sage Publications.
- Perkumiene, D., Vienažindiene, M. and Švagždiene, B. (2019). Cooperation perspectives in sustainable medical tourism: The case of Lithuania, *Sustainability (Switzerland)*, 11(13): 2-15.

Pocock, N. S. and Phua, K. H. (2011). Medical Tourism and Policy Implications for Health Systems: A Conceptual Framework from a Comparative Study of Thailand, Singapore and Malaysia, *Global Health*, (4): 7-12.

Orhaner, E. (2006). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1): 1-22.

Özkan, M. E. (2019). Sağlık Turizmi Kapsamında Türkiye’nin Medikal Turizm, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 50-64.

Özsarı, H. S. ve Karatana, Ö. (2013). Sağlık Turizmi Açısından Türkiye’nin Durumu, *J Kartal TR* 24 (2): 136-144.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: *Bilgi ve Belge Yönetimi Dairesi Başkanlığı*, 1-190.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı Eylem Planı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara: *Program Koordinatörü Sağlık Bakanlığı*, (3): 1-16.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı Eylem Planı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara: *Program Koordinatörü Sağlık Bakanlığı*, 114.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye’nin Turizm Stratejileri 2023, Eylem Planı 2007-2013, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara, (3085): 27-35.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). Turizm İstatistikleri Genel Değerlendirme, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1-46.

Işık, C., Günlü Küçükaltan, E., Kaygalak Çelebi, S., Çalkın, Ö., Enser, İ. ve Çelik, A. (2019). Turizm ve Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 119-149.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2008). İlerleme Raporu Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı, Ankara: *Sağlık Bakanlığı Yayınları*, (749): 40.

Soylu, A. ve Ceylan, S. (2019). Turizm Girişimciliği: Kavram ve Literatür, *SETSCI Conference Proceedings*, 4(2): 29-35.

Sülkü, S. N. (2017). Sağlık Turizminde Türkiye’nin Dünyadaki Yeri ve Potansiyeli, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1): 99-133.

Timothy, J. Lee, J. T., Han, J. S. and Ko, T. G. (2020). Health-Oriented Tourists and Sustainable Domestic Tourism, *Sustainability Journal*, (12): 2-16.

Toptaş, A. (2018). Kırsal Turizme Yatırım Yapmak Girişimciler İçin Cesaret Verici mi veya Cesaret Kırıcı mı? - Yeşilyurt Köyü Yatırımcılarının Bakış Açısı, *Social Sciences Studies Journal*, 4(26): 5643-5650.

Tuğlacı Yılmaz, M. ve Öztop, S. (2020) Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Değişim Sürecindeki Algıları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26): 259-279.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 9. Genişletilmiş Baskı, Ankara: *Seçkin Yayınevi*.

Yılmaz, O. K. (2019). Küresel Kentler ve Türkiye Kentlerinin Küresel Kentler Arasındaki Konumları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (47): 465-483.

Yılmaz, O. K. ve Toptaş, A. (2020). Sürdürülebilir Çevre Yönetiminde Ekolojik Turizmin Yeri ve Belediyelerin Bu Alandaki Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 3(29): 51-73.

Zsarnoczky, M. (2018). Novel Concepts in The Health Tourism Industry, *Vadyba Journal of Management*, 1 (32): 67-73.